

Sanal Zorbalık ve Öğretmenlerin Farkındalık Durumlarına Bir Bakış*

An Overview of Teachers' Awareness on Cyberbullying

Yeşim YENİLMEZ** Süleyman Sadi SEFEROĞLU***

Hacettepe Üniversitesi

Öz

İnternet kullanıcıları arasında sayıları gittikçe artan çocuklar çevrimiçi ortamları kullanırken birtakım risk ve tehditlere maruz kalmaktadırlar. Bu tehditlerden biri internetteki şiddet olarak adlandırılan sanal zorbalıktır. Bu çalışmada, öğretmenlerin sanal zorbalık hakkındaki düşüncelerini belirlemek amacıyla Türkiye'nin çeşitli illerinde görev yapan gönüllü 583 öğretmene araştırmacılar tarafından geliştirilen bir anket uygulanmıştır. Verilerin analizinde frekanslar, yüzdeler ve ki-kare istatistiksel tekniği kullanılmıştır. Bulgulara göre öğretmenlerin sanal zorbalık konusundaki genel farkındalıklarının yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan, katılımcıların okullarının bulunduğu ortamın sosyoekonomik düzeyi ile internet kullanım sıklığı değişkenlerinin sanal zorbalık hakkındaki bazı görüşler üzerinde etkisinin olduğu anlaşılmıştır. Bu bulgulardan hareketle öğretmenlerin deneyimlerinin ve internetle ilgili sahip oldukları bilgi ve becerilerin sanal zorbalıkla ilgili görüşlerine yansıdığı söylenebilir.

Anahtar Sözcükler: Çocuklar, internet, öğretmenlerin farkındalığı, sanal zorbalık, tehditler.

Abstract

The purpose of this study was to investigate teachers' opinions about cyberbullying. The working group of this study consisted of 583 volunteer teachers teaching in different cities in Turkey. Data were collected through a survey questionnaire developed by the researchers. Frequencies, percentages and chi-square statistical technique were used for analyzing the data. The findings about general awareness of teachers about cyberbullying showed that consciousness about this issue among teachers is in a high level. On the other hand, it is understood that the variables such as socioeconomic level of the environments of participants' schools and the frequency of internet usage affect some views about cyberbullying. Based on this finding, it can be claimed that teachers' experiences and their knowledge and skills on the Internet reflect their views on the cyberbullying.

Keywords: Children, cyberbullying, Internet, teachers' awareness, threats

Summary

Purpose

The Internet is a place where almost any kind of information is shared freely and where there are no physical constraints. In recent years, the use of the Internet and the need for communication and information sharing over the Internet has increased. These developments have resulted as the founding and using of new communication platforms on the Internet. Young generations, who are growing in terms of numbers among internet users, are exposed to a number of risks and threats while using these media. One of those risks is cyberbullying which is known as violence on the Internet. Cyberbullying which is a dimension of peer bullying takes places through electronic

* Bu çalışma birinci yazarın ikinci yazar yönetiminde hazırladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Yeşim yenilmez, Bilişim Teknolojileri Öğretmeni, Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, BÖTE Bölümü, yesimyenilmez@gmail.com

*** Doç. Dr. S. Sadi SEFEROĞLU, Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, BÖTE Bölümü, sadi@hacettepe.edu.tr

communication technologies. Since cyberbullying can occur in any environment regardless of the time and place, children's awareness about cyberbullying is considered an important issue by many experts. Parents and teachers who have a significant role in education of children are responsible for rising awareness of young generations on this issue. Therefore, it is important that parents and instructors to be conscious about such issues as well. Thus, the purpose of this study was to determine teachers' opinions about cyberbullying.

Results

The findings of the study indicate that the teachers in the study group are generally aware of the fact that the Internet is an environment which may include risk and threats. Moreover, the findings of the study show that socio-economic level and frequency of internet use variables are effective on teachers' opinions about cyberbullying. On the other hand, it was also observed that gender and the Internet usage time was not a direct impact on teachers' views on cyberbullying.

Discussion

According to the findings of the study, more than half of the teachers think that compared to females, the probability of males becoming a virtual bully is higher. This gender related perception may be a result of the observation of physical violence which is seen among males in schools. On the other hand, when the participation rates of the teachers' views about cyberbullying were examined by gender, it was seen that the participation rates of both males and females are nearly equal. Although this finding was statistically significant, it might be insufficient to say that gender was a direct effect on the teachers' views about cyberbullying.

The findings of the study also indicated that, compared to the teachers at other levels, the teachers work at schools where socioeconomic level of its environment is low agreed with higher percentages on the opinions about cyberbullying actions. This finding may be a clue about their experiences related to cyberbullying. They were more encountered or observed cyberbullying activities around their schools.

Moreover, it was seen that the frequency of the Internet usage of participants was effective on the participation rates of teachers' views about cyberbullying. This situation can be explained by knowledge and experience of teachers who frequently use the Internet. Due to spending more time on the Internet, teachers who use the Internet more frequently than other teachers may have more information and experience about cyberbullying.

Conclusion

The experiences teachers had in the environment where they lived and worked, their knowledge and experiences about the risks faced on the Internet affected their views about cyberbullying. In the fight against cyberbullying, in order for them to provide high quality teaching, it is important to note that increasing teacher's knowledge and awareness on the issue is vitally crucial.

Giriş

İnsan ilişkilerinde zorbalık, bir birey ya da grup tarafından kasıtlı olarak tekrarlanan ve başkalarına zarar verme amacı taşıyan kötü niyetli davranışları (Olweus, 2003) kapsamaktadır. Hemen hemen her toplumsal grupta gözlenen zorbalık internet ortamında da karşılaşılan bir durumdur. İnternet kullanımının yaşamın her alanına yayılması, gerçek yaşamda var olan tehlikelerin internet ortamında da görülmesi sonucunu doğurmaktadır. Zorbalık da internet ortamında gözlenen bu tehlikelerden biridir. Elektronik ortamlarda yapılan zorbalığa alanyazında "elektronik zorbalık", "sanal zorbalık" veya "siber zorbalık" gibi değişik isimler verilmektedir (Kowalski & Limber, 2007). E-posta, anlık mesajlaşma, sosyal ağlar, konuşma odaları, web siteleri, ağ günlükleri, metin mesajları, resimler ve video klipleri gibi elektronik iletişim araçları

kötü niyetle kullanıldıklarında sanal zorbalık araçları haline gelebilmektedir (Belsey, 2004; Bhat, 2008; Patchin & Hinduja, 2006). Geleneksel zorbalık davranışlarına benzer olarak sanal zorbalıkta da insan ilişkileri üzerinde güç ve kontrol vardır. Zorba, kendisinden psikolojik olarak zayıf olarak algıladığı kurban üzerinde güç üstünlüğü ve kontrol sağlamaya çalışır (Belsey, 2004); ancak geleneksel zorbalıktan farklı olarak sanal zorbalıkta, zorba kurbanından fiziksel olarak daha zayıf olabilir (Strom & Strom, 2005). Öte yandan, sanal zorbalık faaliyetlerinde belirleyici olan bir değişkenin cinsiyet olduğu gözlenmektedir. Araştırma sonuçları incelendiğinde (Arıcak ve diğerleri, 2008; Erdur-Baker & Kavşut, 2007; Steffgen & König, 2009; Sengupta & Chaudhuri, 2010; Wang, Iannotti & Nansel, 2009), erkeklerin kadınlara göre sanal zorba olma ihtimallerinin; kadınların ise erkeklere oranla sanal kurban olma ihtimallerinin daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Sanal zorbalığın yaygınlaşmasında çocuklar ve gençler tarafından bilgisayar ve cep telefonları gibi elektronik araçların kullanımının artmasının rolü olduğu söylenebilir (Slonje & Smith, 2008). Araştırmalarda akran zorbalığının bir boyutu olarak çocuklar ve gençlerin okullarda elektronik iletişim araçları vasıtasıyla sanal zorbalık yaptıkları gözlenmektedir (Erdur-Baker & Kavşut, 2007; Patchin & Hinduja, 2006). Çocuklarda zorba ve kurban rolleri oldukça sık değişebilmektedir. Sanal zorbalık davranışı gösteren bir çocuk bir sonraki durumda kurban olabilmektedir (Patchin & Hinduja, 2006). Kowalski ve Limber (2007) ilköğretim öğrencileri ile yaptıkları araştırmada okulda öğrencilerin “arkadaş” olarak gördükleri birçok öğrencinin aslında sanal zorbalık davranışında bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Yetişkinlerin akran zorbalığına gereken önemi vermemeleri (Hinduja & Patchin, 2008), çocuklarının elektronik ortamlarda hangi sitelere girdikleri ve bu sitelerde neler yaptıkları konusunda fikir sahibi olmamaları da akranlar arası sanal zorbalık davranışlarının görülme sıklığını artıran nedenlerden biri olarak değerlendirilebilir. Çocuk kurbanlar korkudan, utançtan (özel bilgileri/resimleri zorbada bulunduğu için) veya bilgisayar kullanımlarının engelleneceği kaygısıyla güvende olmadıklarını yetişkinlere bildirme konusunda kararsız kalabilirler. Bu durum, onların sanal zorbalık davranışlarına daha uzun süre maruz kalmalarına yol açabilir (Beran & Li, 2007; Willard, 2007). Bazen zorbalık davranışını bildiği halde bu duruma seyirci kalanlar da olabilmektedir. Birçok çocuk okullardaki yetişkinlerin bu duruma müdahale edemeyeceklerini düşünerek yine korku veya güçsüzlük hissiyle durumu yetişkinlere bildirmekten kaçınabilmektedirler (Li, 2007). Öte yandan, yetişkinler de durumun ciddiyetinin farkına varamayabilirler. Sanal zorbalık yetişkinler tarafından akran zorbalığı gibi “ergenliğe geçiş dönemi ritüeli” ya da “büyümenin kaçınılmaz parçası” olarak algılanabilir (Hinduja & Patchin, 2008). Wang, Iannotti ve Nansel (2009) yaptıkları araştırmada yetişkin desteğinin eylemsel, sözel veya elektronik olmak üzere zorbalığın bütün türleriyle karşılaşma oranını azalttığı sonucuna ulaşmışlardır.

Sanal iletişim ortamlarının, ortamda birden çok kullanıcının aynı anda bulunabilmesi özelliğinden dolayı zorba ve kurbandan farklı olarak onları izleyenler de bulunabilir. İzleyenler, kimi zaman zorbalık eylemini durduracak şekilde duruma müdahale eden ve kurbanı destek olan bireyler olabileceği gibi bazen de zorbayı destekleyen veya durumu yalnızca izleyip zorbalığın gerçekleşmesine kayıtsız kalan bireyler olabilirler (Willard, 2005). Öte yandan sanal zorbalıkta kurbanın fiziksel olarak zorbadan uzak bir yerde bulunuyor olması güvende olduğu anlamına gelmeyebilir. Sanal zorba kurbanı, dışarıda veya evinde olması fark etmeksizin elektronik iletişimin sağlandığı her yerden ulaşılabilir (Bhat, 2008; Strom & Strom, 2005). Öte yandan, elektronik iletişim ortamlarında kimlik bilgilerini gizleyerek yanıltıcı bilgiler vermenin oldukça basit olması, bu ortamlarda sanal zorbalığın gerçekleşmesini de kolaylaştırmaktadır (Harvey, 2003). Sanal zorba genellikle kurbanlarının kim olduğunu bilirken, kurbanlar zorbanın kim olduğunu bilmeyebilirler. Sanal zorba bu sebeple yaptığı eylemlerin sorumluluğunu üzerinde hissetmemekte ve bu durum onun ceza alma korkusunun ortadan kalkmasına neden olmaktadır (Belsey, 2004).

Sanal zorbalık davranışlarını inceleyen Willard, (2007) bu davranışları “aşağılama, kimliğine

bürünme, özel bilgileri paylaşma ve sahtekârlık, dışlama, sanal takip ve sanal taciz” olmak üzere 7 grupta ele almıştır.

Aşağılama: Kurban hakkında, doğru olmayan, ona zarar veren, acımasızca yapılan konuşmalardır. Sanal ortamlarda başkalarını küçük düşürecek ve utandıracak şekilde ad takma da aşağılamanın bir boyutu olarak düşünülmektedir.

Kimliğine bürünme: Zorbanın kurbanın hesabını ele geçirerek başkalarına olumsuz, saldırgan ve uygunsuz mesajlar göndererek veya konuşmalar yaparak onun ilişkilerine müdahale etmesidir.

Özel bilgileri paylaşma ve sahtekârlık: Kişiler arası olan özel konuşma veya utandırıcı olabilecek görüntülerin sanal ortamlarda başkalarına gönderilmesi ya da yönlendirilmesidir.

Dışlama: Elektronik ortamlarda belirli bir grup tarafından istenmeyen bir kişinin etkinliklere katılımının engellenmesi veya kısıtlanmasıdır.

Sanal takip: Tekrar eden bir şekilde tehdit ve korkutma amaçlı istenmeyen mesajların gönderimidir.

Sanal taciz: Saldırganca bir tutumla önceden hedeflenmiş kimselere tekrar eden mesaj gönderimidir.

Sanal takip ve sanal tacizde mesajlar genellikle tehditkâr ve kurbanı korkutucu olmakla birlikte, onu cinsel ve duygusal yönden taciz etme veya yanlış bilgilendirme amacıyla gönderilmiş olabilir. Sanal zorbalık davranışları gibi kontrolsüz davranışlar, kurbanların yaşam kalitelerinin kaybına, ruhsal birtakım problemler yaşamalarına ve yeniden normal bir yaşam kurmalarına engel teşkil edebilmektedir (Beran & Li, 2007; McCall, 2004).

Çalışmanın Amacı

Son yıllarda çocuklar ve gençler arasında elektronik temelli iletişim araçlarının kullanımının yaygınlaştığı gözlenmektedir. Bu araçların okulda ve evde kullanımı öğrencilerin iletişim biçimlerini ve aralarındaki ilişkileri de etkilemektedir. Günlük hayatta okullarda öğrenciler arasında sıkça rastlanan ve başkasına zarar verme amacı taşıyan zorbalık davranışları elektronik iletişim araçlarının kullanımı ile bu ortamlarda da görülebilmektedir.

Öğretmenler okullarda öğrenciler arasında akran zorbalığına birinci elden tanık olmaktadır. Öğretmenlerin, bu zorbalığın elektronik ortamlardaki formu olan sanal zorbalık konusunda birtakım önlemler almaları gerekebilmektedir. Ancak bunun için de bu konuyla ilgili farkındalıklarının olması önemlidir. Bu nedenle sanal zorbalık konusunda farkındalık durumlarını ortaya çıkarmak amacıyla öğretmenlerin görüşlerine başvurulması, bu konuda yapılabilecek çalışmaların ilk aşaması olması açısından önemlidir. Alanyazın incelendiğinde, ülkemizde sanal zorbalıkla ilgili olarak katılımcılarını öğrencilerin ve öğretmen adaylarının oluşturduğu birçok çalışmanın (Arıcak ve diğerleri, 2008; Ayas & Horzum, 2012; Erdur-Baker, 2010; Erdur-Baker & Kavşut, 2007; Erdur-Baker & Tanrıkulu, 2010; Topçu ve diğerleri, 2008) bulunduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan, çalışma grubunu öğretmenlerin oluşturduğu ve onların sanal zorbalık hakkındaki görüşleri ile ilgili yapılan araştırma sayısının sınırlı kaldığı (Ayas & Horzum, 2011) söylenebilir. Araştırmanın bu yönüyle yerel alanyazına katkı getireceği düşünülmektedir.

Problem Cümlesi

Öğretmenlerin sanal zorbalık konusundaki görüşleri nedir?

Alt Problemler

1. Öğretmenlerin internette çocuklara yönelik tehditlerden sanal zorbalık konusundaki görüşleri nelerdir?
2. Öğretmenlerin (a) cinsiyeti, (b) okullarının bulunduğu ortamın sosyoekonomik düzeyi,

(c) internet kullanım süreleri ve (d) internet kullanım sıklıkları ile sanal zorbalık hakkındaki görüşleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Yöntem

Bu çalışma betimsel bir çalışmadır. Çalışmanın amacı, öğretmenlerin internette çocuklara yönelik tehditlerden sanal zorbalık konusundaki bilgi ve görüşlerini ortaya çıkararak mevcut durumu belirlemektir. Betimsel modele uygun olarak veriler, araştırmacılar tarafından geliştirilen bir anketle toplanmış ve frekans, yüzde, ki-kare gibi betimsel istatistikler kullanılarak analiz edilmiştir.

Çalışma Grubu

Çalışmanın katılımcıları Türkiye'nin çeşitli illerinde 2011-2012 eğitim-öğretim yılında görev yapan gönüllü 583 öğretmenden oluşmaktadır. Katılımcıların %62,1'i (362) kadın ve %37,9'u (221) erkektir. Yaş gruplarına bakıldığında %16'sının 20-25 yaş, %25,4'ünün 26-30 yaş, %14,2'sinin 31-35 yaş, %10,6'sının 36-40 yaş, %13,9'unun 41-45 yaş, %10,8'inin 46-50 yaş ve %9,1'inin 51 ve üzeri yaş aralıklarında oldukları anlaşılmaktadır. Katılımcıların okul türlerine göre dağılımları incelendiğinde, %2,9'unun anaokulu, %73,6'sının ilköğretim, %19'unun lise ve %4,5'inin diğer (akşam sanat okulu, özel eğitim kurumu, dersane vb.) kurumlarda çalıştıkları anlaşılmaktadır. Katılımcı öğretmenlerin %29'u okullarının bulunduğu çevrenin sosyoekonomik düzeyini (SED) alt seviye, %57,3'ü orta seviye ve %13,7'si üst seviye olarak değerlendirmektedir. Öğretmenlerin internet kullanım süreleri ele alındığında, %19,2'si 1-5, %51'i 6-10, %26,2'si 11-15, ve %3,6'sı da 16 ve üzeri yıldır interneti kullandıkları görülmüştür. İnterneti kullanım sıklıklarına bakıldığında katılımcıların %74,6'sının her gün, %20,2'sinin haftada birkaç kez, %3,3'ünün ise haftada bir ve %1,9'unun da ayda bir sıklıkla interneti kullandıkları gözlenmiştir.

Veri Toplama Aracı ve Verilerin Analizi

Bu çalışmada öğretmenlerin görüşlerini belirlemek üzere katılımcılara araştırmacılar tarafından geliştirilen bir anket uygulanmıştır. Anket geliştirme sürecinde öncelikle alanyazındaki ilgili çalışmalar (Erdur-Baker & Kavşut, 2007; Hinduja & Patchin, 2008; Kowalski & Limber, 2007; Patchin & Hinduja, 2006; Willard, 2007;) taranmıştır. Alanyazın taramasından elde edilen bilgiler doğrultusunda bir madde havuzu oluşturulmuştur. Madde havuzundan anket taslak formunda yer alması uygun bulunan maddeler seçilmiş ve anketin geçerliğini sağlamak üzere bir belirtke tablosu da oluşturularak üç ayrı üniversitedeki öğretim üyelerinin uzman görüşüne başvurulmuştur. Uzman görüşleri ışığında anket maddeleri iki bölümde toplanmıştır. Birinci bölümde katılımcıların cinsiyet, yaş ve görev yaptıkları okul türüne ait demografik bilgiler, ikinci bölümde ise öğretmenlerin sanal zorbalık konusundaki görüşlerini içeren 12 madde bulunmaktadır. İkinci bölümde yer alan maddeler 1 puandan 5 puana doğru gidecek şekilde "Kesinlikle Katılmıyorum, Katılmıyorum, Kararsızım, Katılıyorum, Tamamen Katılıyorum" şeklinde 5li Likert tipindedir. Anketin Cronbach's Alpha değeri .830 olarak bulunmuştur. Bu değer, anketteki maddelerin benzer özellikleri ölçtüğünü göstermesi bakımından yeterli olduğu düşünülmektedir. Anket verileri analiz edilirken, frekans ve yüzdeler hesaplanmış, ayrıca ki-kare istatistiksel teknikleri kullanılmıştır.

Bulgular ve Tartışma

Bulgular araştırma probleminde verilen sorulardaki sıra izlenerek sunulmuştur.

Öğretmenlerin internette çocuklara yönelik tehditlerden sanal zorbalık konusundaki görüşleri nelerdir?

Bu araştırmanın birinci alt problemi olan "Öğretmenlerin internette çocuklara yönelik tehditlerden sanal zorbalık konusundaki görüşleri nelerdir?" şeklindeki soruya ilişkin bulguları belirlemek amacıyla frekans ve yüzdeler hesaplanmıştır. Bu frekans ve yüzde değerleri Tablo 1'de verilmektedir.

Tablo 1’de sunulan veriler incelendiğinde, öğretmenlerin sanal zorbalık konusunda genel bilgi sahibi oldukları söylenebilir. Öğretmenlerin %73,6’sı sanal zorbalığın yalnızca yetişkinler tarafından yapılmayıp yetişkin olmayan bireyler tarafından da gerçekleştirilebileceğini düşünürken %12,9’u bu konuda kararsız kaldıklarını belirtmişlerdir. Sanal zorbanın yaşını tahmine yönelik düşünceler, öğretmenlerin büyük bir bölümünün yetişkin olmayan (genç veya çocuk) kullanıcıların da sanal zorba olabileceklerine inandıklarını göstermektedir. Alanyazında yetişkin olmayan kullanıcılarla yapılan bazı araştırmalarda, zorbalık yaşıyla ilgili elde edilen bulgular değişiklik göstermektedir. Örneğin Ybarra ve Mitchell’ın (2004) araştırmasında yaşla beraber sanal zorbalık davranışlarının görülme oranının arttığı gözlenirken, diğer bazı araştırmalarda ise (Patchin & Hinduja 2006; Slonje & Smith, 2008) sanal zorbanın yaşıyla sanal zorbalık arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Tablo 1.

Öğretmenlerin Sanal Zorbalık Konusundaki Görüşleriyle İlgili Dağılımlar (N=583)

Öğretmenlerin sanal zorbalık konusundaki görüşleri		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum	Toplam
Öğrenciler elektronik ortamlarda bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılmasıyla kasıtlı olarak, tekrarlanan ve başkalarına zarar verme amaçlı kötü niyetli davranışlara maruz kalırlar (sanal zorbalık).	f	22	23	23	259	256	583
	%	3,8	3,9	3,9	44,4	43,9	100
Sanal zorbalık yalnızca yetişkinler tarafından yapılır.	f	121	308	75	62	17	583
	%	20,8	52,8	12,9	10,6	2,9	100
Erkeklerin sanal zorba olma ihtimalleri kadınlara oranla daha fazladır.	f	30	81	92	252	128	583
	%	5,1	13,9	15,8	43,2	22,0	100
Çocukların sanal zorbalık davranışlarına maruz kalma olasılığı düşüktür.	f	254	242	40	34	13	583
	%	43,6	41,5	6,9	5,8	2,2	100
Sanal zorba, kişisel bilgisayar, e-posta adresi ya da özel bilgileri ele geçirir.	f	15	18	33	259	258	583
	%	2,6	3,1	5,7	44,4	44,3	100
Sanal zorba başkalarına kasıtlı olarak virtüslü e-posta iletili yollar.	f	10	16	24	243	290	583
	%	1,7	2,7	4,1	41,7	49,7	100
Sanal zorba internet üzerinden iletişim araçlarıyla (konuşma odaları, anlık ileti, e-posta vb gibi) ya da telefon ile aşığılama, küfretme, tartışma veya tehdit etme davranışlarında bulunur.	f	12	14	23	246	288	583
	%	2,1	2,4	3,9	42,2	49,4	100
Sanal zorba başkalarının itibarını zedeleyecek dedikodular ve söylentiler çıkarır.	f	11	25	32	272	243	583
	%	1,9	4,3	5,5	46,7	41,7	100
Zarar vermek istediği kişiye ait özel bilgileri, görüntü ve resimleri izinsiz olarak başkalarıyla paylaşır.	f	14	16	17	231	305	583
	%	2,4	2,7	2,9	39,6	52,3	100
Zarar vermek istediği kişiye ait özel bilgileri, görüntü ve resimleri şantaj yapmak için kullanır.	f	14	20	28	228	293	583
	%	2,4	3,4	4,8	39,1	50,3	100
Bir bireyin hesabının şifresini ele geçirerek hesap sahibinin başkalarıyla olan ilişkilerine zarar verir.	f	13	22	32	230	286	583
	%	2,2	3,8	5,5	39,5	49,1	100
Elektronik ortamda, diğerler kullanıcılarla birlik olup istemedikleri bir kişiyi gruptan dışlayabilir ya da ortamı terk etmeye zorlar.	f	13	28	74	255	213	583
	%	2,2	4,8	12,7	43,7	36,5	100

Dikkat çekici bir bulgu da sanal zorbanın cinsiyeti ile ilgilidir. Öğretmenlerin %65.2'si erkeklerin kadınlara oranla sanal zorba olma ihtimallerinin daha fazla olduklarını düşünmektedirler. Cinsiyete ilişkin bu algı, okullarda sıkça görülen akran zorbalığının bir türü olan fiziksel şiddetin daha çok erkeklerin arasında gözlenmesinin bir sonucu olabilir. Nitekim akran zorbalığının bir boyutu olarak nitelendirilen fiziksel şiddetin internet ortamına yansımaları olarak düşünülen sanal zorbalık konusunda alanyazındaki çalışmaların birçoğu cinsiyete ilişkin bu algıyı destekler niteliktedir (Arıca ve diğerleri, 2008; Erdur-Baker & Kavşut, 2007; Steffgen & König, 2009; Wang, Iannotti & Nansel, 2009).

Öğretmenlerin cinsiyeti, okullarının bulunduğu ortamın sosyoekonomik düzeyi, internet kullanım süreleri ve internet kullanım sıklıkları ile sanal zorbalık hakkındaki görüşleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Araştırmaya katılan öğretmenlerin internette çocuklara yönelik tehditler hakkındaki düşüncelerinde "cinsiyeti", "okullarının bulunduğu ortamın sosyoekonomik düzeyi", "internet kullanım süresi" ve "internet kullanım sıklığı" değişkenlerine göre farklılaşma olup olmadığını belirlemek için ki-kare istatistik tekniği kullanılmıştır. Analizler sonucunda elde edilen çapraz tablolarda yer alan gözlem grupları incelenmiş ve beklenen değerleri artırmak üzere frekansı beşten küçük olan gruplar en yakınındaki grupla birleştirilmiştir. Birleştirme sonrasında da frekansı beşten küçük olan üç grup yalnızca frekans ve yüzdelerine göre yorumlanmış ki-kare puanları dikkate alınmamıştır. Aşağıda yalnızca istatistiksel olarak anlamlı çıkan sonuçlar tabloleştirilmiştir.

a. Öğretmenlerin cinsiyeti ile sanal zorbalık hakkındaki görüşleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Öğretmenlerin cinsiyetine göre sanal zorbalık konusundaki düşüncelerini ortaya koymak amacıyla frekans, yüzde ve ki-kareler hesaplanmıştır. Bu süreçte anlamlı bulunan farklar Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2.

Öğretmenlerin Sanal Zorbalık Konusundaki Düşüncelerinin Cinsiyetlerine Göre Dağılımları

	Cinsiyet		Kesinlikle	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen	Toplam	χ^2	P
			Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Katılıyorum				
Öğrenciler elektronik ortamlarda bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılmasıyla kasıtlı olarak, tekrarlanan ve başkalarına zarar verme amaçlı kötü niyetli davranışlara maruz kalırlar.	Erkek	f	6	9	16	100	90	221	11,742	0,019
		%	2,7	4,1	7,2	45,2	40,8	100,0		
	Kadın	f	16	14	7	159	166	362		
		%	4,5	3,9	1,9	43,9	45,8	100,0		
Sanal zorba, kişisel bilgisayar, e-posta adresi ya da özel bilgileri ele geçirir.	Erkek	f	6	13	12	98	92	221	9,621	0,047
		%	2,7	5,9	5,4	44,3	41,7	100,0		
	Kadın	f	9	5	21	161	166	362		
		%	2,5	1,4	5,7	44,5	45,8	100,0		

Katılımcı öğretmenlerin sanal zorbalık hakkındaki görüşleriyle cinsiyetleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu gözlenmiştir (Bkz. Tablo 2). Öğretmenlerin cinsiyete göre katılım oranları incelendiğinde, erkek ve kadın öğretmenlerin sanal zorbalık hakkındaki iki görüşe de katılım oranlarının birbirine yakın olduğu görülmüştür. Tablo 2’de ilk satırda yer alan görüşe ilişkin katılım oranı erkeklerde %86 ve kadınlarda %89,7 iken ikinci satırda yer alan görüşe katılım oranı ise erkeklerde %86 ve kadınlarda %89,3’tür. Elde edilen bulgular istatistiksel olarak anlamlı olsa da cinsiyete ilişkin oranların birbirine yakın olması sebebiyle öğretmenlerin sanal zorbalık hakkındaki görüşleri üzerinde cinsiyet değişkeninin doğrudan bir etkisinin olmadığı söylenebilir.

b. Öğretmenlerin okullarının bulunduğu ortamın sosyoekonomik düzeyi ile sanal zorbalık hakkındaki görüşleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Öğretmenlerin okullarının bulunduğu ortamın sosyoekonomik düzeyine (SED) göre sanal zorbalık konusundaki düşüncelerini ortaya koymak amacıyla frekans, yüzde ve ki-kareler hesaplanmıştır. Bu süreçte anlamlı bulunan farklar Tablo 3’te sunulmuştur.

Analizler sırasında bazı gözlem gruplarında beklenen değerden beşten küçük olduğu anlaşılmıştır. Gözlem gruplarında frekansı beşten küçük olan gözenek sayısının toplam gözenek sayısının %20’sini aşması nedeniyle anlamlılık testine ilişkin sonuçları yorumlamak üzere “Tamamen Katılıyorum” ve “Katılıyorum” seçenekleri birleştirilerek “Katılanlar” adı altında yeni bir grup oluşturulmuştur. Aynı şekilde “Kesinlikle Katılmıyorum” ve “Katılmıyorum” seçenekleri birleştirilerek “Katılmayanlar” adı altında yeni bir grup oluşturularak öğretmenlerin ankete verdikleri yanıtlar “Katılmayanlar”, “Kararsızlar” ve “Katılanlar” olmak üzere üç kategori halinde sunulmuştur.

Tablo 3.

Öğretmenlerin Sanal Zorbalık Konusundaki Düşüncelerinin Okullarının Bulunduğu Ortamın Sosyoekonomik Düzeyine Göre Dağılımları

	SED		Katılmayanlar	Kararsızlar	Katılanlar	Toplam	χ^2	P
Sanal zorba İnternet üzerinden iletişim araçlarıyla ya da telefon ile aşığılama, küfretme, tartışma veya tehdit etme davranışlarında bulunur.	Alt	f	4	2	163	80	14,145	0,007
		%	2,4	1,2	96,4	100,0		
	Orta	f	14	19	301	169		
		%	4,2	5,7	90,1	100,0		
	Üst	f	8	2	70	334		
		%	10,0	2,5	87,5	100,0		
Zarar vermek istediğı kişiye ait özel bilgileri, görüntü ve resimleri şantaj yapmak için kullanır.	Alt	f	2	6	161	169	13,978	0,007
		%	1,2	3,6	95,3	100,0		
	Orta	f	23	16	295	334		
		%	6,9	4,8	88,3	100,0		
	Üst	f	9	6	65	80		
		%	11,2	7,5	81,2	100,0		
Bir bireyin hesabının şifresini ele geçirerek hesap sahibinin başkalarıyla olan ilişkilerine zarar verir.	Alt	f	3	9	157	169	10,682	0,030
		%	1,8	5,3	92,9	100,0		
	Orta	f	23	17	294	334		
		%	6,9	5,1	88,0	100,0		
	Üst	f	9	6	65	80		
		%	11,2	7,5	81,2	100,0		

Bulgulara göre okullarının bulunduğu ortamın SED'i alt düzeyde olan öğretmenlerin Tablo 3'te yer alan sanal zorbalıkla ilgili üç görüşe de diğer düzeylerdeki öğretmenlere göre daha yüksek oranlarla katıldıkları gözlenmiştir. Bu bulgu, SED'i alt seviyede olan öğretmenlerin görüşlerde belirtilen zorbalık eylemleriyle okullarının bulunduğu çevrede daha fazla karşılaştıklarının veya bu tip davranışları çevrelerinde daha önce gözlediklerine ilişkin bir ipucu olabilir. Araştırmalarda (Hasebrink, Livingstone, Haddon, & Ólafsson, 2009; Livingstone & Helsper, 2010) bu bulguyu destekler şekilde, sosyoekonomik düzey ile çevrimiçi risklerle karşılaşma durumu arasında bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır.

c. Öğretmenlerin internet kullanım süreleri ile sanal zorbalık hakkındaki görüşleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Öğretmenlerin internet kullanım sürelerine göre sanal zorbalık konusundaki düşüncelerini ortaya koymak amacıyla frekans, yüzde ve ki-kareler hesaplanmıştır. Bu süreçte anlamlı bulunan farklar Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4'te sunulan verilere göre genel olarak internet kullanım süresi arttıkça katılımcıların sanal zorbalığın yalnızca yetişkinler tarafından yapılacağına ilişkin düşünceye katılım oranlarının azaldığı gözlenmektedir. Öte yandan, 16 yıl ve üzeri süredir internet kullanan öğretmenlerde durumun farklılık gösterdiği söylenebilir. Bu gruptaki katılımcıların diğer gruplardaki katılımcılara oranla söz konusu düşünce üzerinde daha çok kararsızlık yaşadıkları dikkati çekmektedir (%28,6). Bu bulgu, istatistiksel olarak anlamlı çıksa da internet kullanım süresinin öğretmenlerin sanal zorbalık hakkındaki görüşleri üzerinde belirleyici bir değişken olduğunu söylemede yetersiz kalabilir. Öğretmenlerin internet kullanımında edindikleri deneyimler, interneti kullanım sıklıkları ve çevrelerinde gözledikleri olayların bu düşünce üzerinde etkisinin olabileceği ileri sürülebilir.

Tablo 4.

Öğretmenlerin Sanal Zorbalık Konusundaki Düşüncelerinin İnternet Kullanım Sürelerine Göre Dağılımları

	İnternet Kullanım Süresi		Katılmayanlar	Kararsızlar	Katılanlar	Toplam	χ^2	P
Sanal zorbalık yalnızca yetişkinler tarafından yapılır.	1-5 yıl	f	77	9	26	112	22,779	0,001
		%	68,8	8,0	23,2	100,0		
	6-10 yıl	f	214	44	39	297		
		%	72,1	14,8	13,1	100,0		
	11-15 yıl	f	126	16	11	153		
		%	82,4	10,5	7,2	100,0		
	16-üstü	f	12	6	3	21		
		%	57,1	28,6	14,3	100,0		

d. Öğretmenlerin internet kullanım sıklıkları ile sanal zorbalık hakkındaki görüşleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Öğretmenlerin internet kullanım sıklıklarına göre sanal zorbalık konusundaki düşüncelerini ortaya koymak amacıyla frekans, yüzde ve ki-kareler hesaplanmıştır. Bu süreçte anlamlı bulunan farklar Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5.

Öğretmenlerin Sanal Zorbalık Konusundaki Düşüncelerinin İnternet Kullanım Sıklıklarına Göre Dağılımları

	İnternet Kullanım Sıklığı		Katılmayanlar	Kararsızlar	Katılanlar	Toplam	χ^2	P
Sanal zorbalık yalnızca yetişkinler tarafından yapılır.	Ayda bir	f	6	0	5	11	27,855	0,000
		%	54,5	0,0	45,5	100,0		
	Haftada bir	f	12	1	6	19		
		%	63,2	5,3	31,6	100,0		
	Haftada birkaç kez	f	82	11	25	118		
		%	69,5	9,3	21,2	100,0		
	Her gün	f	329	63	43	435		
		%	75,6	14,5	9,9	100,0		

Tablo 5'te sulan verilere göre, internet kullanım sıklığı ayda bir olan öğretmenlerin diğer gruplardaki öğretmenlere göre "Sanal zorbalık yalnızca yetişkinler tarafından yapılır." düşüncesine katılım oranının yüksek olduğu gözlenmektedir (%54.5). Öte yandan internet kullanım sıklığı her gün olan öğretmenlerin diğer gruplardaki öğretmenlere göre yüksek oranla (%75.6) bu görüşe katılmadıkları anlaşılmaktadır. Katılımcıların internet kullanım sıklıkları arttıkça görüşe katılım oranlarının düşmesi, söz konusu görüş üzerinde internet kullanım sıklığının etkili olduğunu göstermektedir. Bu durum interneti sık kullanan öğretmenlerin bilgi ve deneyimleriyle açıklanabilir. İnterneti sık kullanan öğretmenler diğer öğretmenlere göre internette daha fazla zaman geçirmeleri nedeniyle İnternet'teki tehlikelerden sanal zorbalık hakkında daha çok bilgi ve deneyim sahibi olabilirler.

Sonuçlar ve Öneriler

Araştırmanın bulguları, çalışma grubundaki öğretmenlerin genel olarak internetin risk ve tehlikeler içerebilecek bir ortam olduğunun farkında olduklarını göstermektedir. Öğretmenlerin sanal zorbalık hakkındaki görüşleri üzerinde okullarının bulunduğu ortamın sosyoekonomik düzeyi ve internet kullanım sıklıkları değişkenlerinin etkisi olduğu gözlenirken cinsiyet ve internet kullanım süresi değişkenlerinin doğrudan bir etkisinin olmadığı gözlenmiştir. Bu sonuç, öğretmenlerin buldukları çevrede yaşadıkları deneyimler, interneti kullanım amaçları ve internet riskleri hakkındaki bilgi ve deneyimlerin görüşlerine yansıdığı şeklinde yorumlanabilir.

Katılımcıların sanal zorbalık hakkındaki farkındalıklarının yüksek oluşu ve görüşlerinin cinsiyete göre farklılık göstermemesi şeklindeki sonuçlar bazı araştırmalardaki (Ayas ve Horzum, 2011; Beringer, 2011; Yılmaz, 2010) bulgularla tutarlılık göstermektedir. Sonuçların bu şekilde ortaya çıkmasında cinsiyet fark etmeksizin öğretmenlerin büyük bir çoğunluğunun sanal zorbalık tehdidini önemsemelerinin etkili olduğu söylenebilir.

Öte yandan, Beringer'in araştırmasında öğretmenlerin sanal zorbalığa ilişkin algılarının yüksek olmasına rağmen sanal zorbalığı tespit etme ve sanal zorbalıkla mücadele etme konusunda kendilerini daha az yeterli gördükleri ortaya çıkmıştır. İnternetteki riskler hakkında bilinçli olan öğretmenlerin öğrencilerine bu konuda daha nitelikli eğitimler verecekleri ve daha fazla rehberlik edecekleri düşünüldüğünde, öğretmenlerin internetteki riskler hakkında eğitim almalarının bir ihtiyaç olduğu görülmektedir. Ayrıca bu eğitimler verilirken okul yönetimleri ile öğretmenler arasında etkili bir işbirliğinin sağlanmasının önemli olduğu söylenebilir. Örneğin, okul genelinde sanal zorbalıkla mücadele ile ilgili olarak, konunun önemini vurgulamak amacıyla okul çapında faaliyetler ve sınıf içi etkinlikler düzenlenebilir (Li, 2009). Bu bağlamda, okullarda bu işbirliğini ve eğitimlerin devamlılığını sağlayabilecek alanında uzman bilişim teknolojileri öğretmenlerine olan ihtiyaç kendisini hissettirmektedir. Bu süreçte bilişim teknolojileri öğretmenlerinin görevinin yalnızca konuyla ilgili eğitimler vermekle sınırlı kalmaması gerektiği ileri sürülebilir. Sanal zorbalık, teknolojik araçlarla gerçekleştirildiği için okuldaki bütün öğretmenlerin meseleye hâkim olmalarını sağlamak amacıyla teknoloji okuryazarlıklarını artıracak kurslar da verilmelidir.

Sanal zorbalık elektronik iletişim araçlarının bulunduğu her yerde gerçekleşebileceği için verilecek eğitimlerin yalnızca öğretmenlerle sınırlı kalmaması gerektiği de söylenebilir. Çocuklara sanal zorbalık konusunda farkındalığın kazandırılmasında önemli sorumluluğu olan aileler için de aynı sorumluluk bilincinin oluşturulması yönünde çalışmaların gerçekleştirilmesi önerilebilir. Burada önemli olan çocukları internet risk ve tehditlerinden koruma sürecinde, internet ortamında onlar için yararlı olabilecek kaynaklara ve uygulamalara erişimlerini kısıtlamadan gerekli tedbirlerin alınabilmesidir. Ailelerin çocukların internet kullanımını kısıtlamaları, bir yandan onları çevrimiçi risklerden uzak tutarken diğer yandan da onların çevrimiçi olanaklardan gereğince yararlanamamaları sonucunu doğurabilmektedir. Öte yandan, çocukları internet risk ve tehditlerinden koruma yöntemlerinin yalnızca denetimlerle sınırlı kalmaması gerektiği söylenebilir. Bu bağlamda, internetteki risk ve tehditlerle başa çıkabilmeleri amacıyla çocukların konu hakkında bilinçlenmeleri sağlanmalı ve ayrıca ihtiyaç duydukları anda destek alabilecekleri çevrimiçi ortamlar oluşturulmalıdır.

Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK) 22 Kasım 2011 tarihinde Güvenli İnternet Hizmeti olarak isimlendirilen bir filtreleme hizmetini uygulamaya sokmuştur. (Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, 2011a, 2011b). BTK "Güvenli İnternet Hizmeti"nin çocukların ve gençlerin internet üzerindeki zararlı içeriklerden korunmaları amacıyla ortaya çıkmış bir proje olduğunu belirtmektedir. Çocuk ve aile profillerinin yer aldığı bu projedeki filtreleme yöntemi sayesinde özellikle çocuk kullanıcıların internette uygunsuz içeriğe maruz kalmamaları ve onların bu içeriğe sahip sitelere ulaşmalarının engellenmesinin amaçlandığı ileri sürülmektedir. İleriye dönük araştırmalarda, bu uygulamanın ülkemizde çocukların çevrimiçi risklerle karşılaşma olasılıklarını azaltıp azaltmadığına ilişkin çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Arıca, T., Siyahhan, S., Uzunhasanoğlu, A., Sarıbeyoğlu, S., Çıplak, S., Yılmaz, N., & Memmedov, C. (2008). Cyberbullying among Turkish adolescents. *Cyberpsychology and Behavior*, 11(3), 253-261.
- Ayas, T., & Horzum, M. B. (2011). Exploring the teachers' cyberbullying perception in terms of various variables. *International Online Journal of Educational Sciences*, 2011, 3(2), 619-640.
- Ayas, T., & Horzum, M. B. (2012). On being cyber bully and victim among primary school students. *Elementary Education Online*, 11(2), 369-380.
- Belsey, W. B. (2004). *Cyberbullying: An emerging threat to the "Always on" generation*. [Çevrim-içi: http://www.cyberbullying.ca/pdf/Cyberbullying_Article_by_Bill_Belsey.pdf], Erişim tarihi: 16.09.2011.
- Beran, T., & Li, Q. (2007). The relationship between cyberbullying and school bullying. *Journal of Student Wellbeing*, 1(2), 15-33.
- Beringer, A. (2011). *Teacher's perceptions and awareness of cyberbullying among middle school students*. Counselor education master's theses, The College at Brockport: State University of New York.
- Bhat, C. S. (2008). Cyberbullying: Overview and strategies for school counselors, guidance officers, and all school personnel. *Australian Journal of Guidance & Counseling*, 18(1), 53-66.
- Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (2011a). *Güvenli İnternet Hizmetine İlişkin Usul ve Esaslar Taslağı*. Ankara: Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu. [Çevrim-içi: http://www.btk.gov.tr/mevzuat/kurul_kararlari/dosyalar/2011%20DK-14%20410.pdf], Erişim tarihi: 28.11.2011.
- Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (2011b). *Basın Bülteni (22.11.2011). Güvenli İnternet Hizmeti Basın Açıklaması*. Ankara: Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu. [Çevrim-içi: http://www.btk.gov.tr/basin_bultenleri/dosyalar/guvenliinternethizmeti22-11-2011.pdf], Erişim tarihi: 28.11.2011.
- Hasebrink, U., Livingstone, S., Haddon, L., & Ólafsson, K. (Eds.) (2009). *Comparing children's online opportunities and risks across Europe: Cross-national comparisons for EU Kids Online*. LSE, London: EU Kids Online. [Çevrim-içi: http://eprints.lse.ac.uk/24368/1/D3.2_Report-Cross_national_comparisons-2nd-edition.pdf], Erişim tarihi: 22 Temmuz 2011.
- Erdur-Baker, Ö. (2010). Cyberbullying and its correlation to traditional bullying, gender and frequent and risky usage of internet-mediated communication tools. *New Media & Society*, 12(1), 109-125.
- Erdur-Baker, Ö., & Kavşut, F. (2007). Cyberbullying: a new face of peer bullying. *Eurasian Journal of Educational Research*, 27, 31-42.
- Erdur-Baker, Ö., & Tanrıku, İ. (2010). Psychological consequences of cyberbullying experiences among Turkish secondary school children. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 2, 2771-2776.
- Hinduja, S. & Patchin, J. W. (2009). *Bullying beyond the schoolyard: Preventing and responding to cyberbullying*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Kowalski, R. M., & Limber, S. P. (2007). Electronic bullying among middle school students. *Journal of Adolescent Health*, 41, 22-30.
- Li, Q. (2007). New bottle but old wine: A research of cyberbullying in schools. *Computers in Human Behavior* 23, 1777-1791.
- Li, Q. (2009). Cyberbullying in schools: an examination of preservice teachers' perception. *Canadian Journal of Learning and Psychology*, 34(2).
- Livingstone, S., & Helsper, E. (2010). Balancing opportunities and risks in teenagers' use of the Internet: the role of online skills and Internet self-efficacy. *New Media & Society*, 12(2),

309-329.

- McCall, R. (2004). Online harassment and cyberstalking: victim access to crisis, referral and support services in Canada concepts and recommendations. [Çevrim-içi: [http://www.vaonline.org/Cyberstalking%20Concepts%20and%20Recommendations%20\(e\).pdf](http://www.vaonline.org/Cyberstalking%20Concepts%20and%20Recommendations%20(e).pdf)], Erişim tarihi: 12.09.2011.
- Olweus, D. (2003). A profile of bullying at school. *Educational Leadership*, 60(6), 12-17.
- Patchin, J. W., & Hinduja, S. (2006). Bullies move beyond the schoolyard: A preliminary look at cyberbullying. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 4(2), 148-169.
- Sengupta, A., & Chaudhuri, A. (2010). Are social networking sites a source of online harassment for teens? Evidence from survey data. *Children and Youth Services Review*, 33(2011), 284-290.
- Slonje, R., & Smith, P. K. (2008). Cyberbullying: Another main type of bullying? *Scandinavian Journal of Psychology*, 49, 147-154.
- Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S., & Tippett, N. (2008).. Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49(4), 376-385.
- Steffgen, G., & König, A. (2009) *Cyberbullying: The role of traditional bullying and empathy*. [Çevrim-içi: <http://miha2.ef.uni-lj.si/cost298/gbc2009-proceedings/papers/P200.pdf>], Erişim tarihi: 20.08 2011.
- Strom, P.S., & Strom, R.D. (2005). When teens turn cyberbullies. *The Education Digest*, 71(4), 35-41.
- Harvey, D. (2003). *Cyberstalking and internet harassment: What the law can do*. [Çevrim -içi: http://www.netsafe.org.nz/Doc_Library/netsafepapers_davidharvey_cyberstalking.pdf], Erişim tarihi: 29.03.2011.
- Topçu, Ç., Erdur-Baker, Ö., & Çapa-Aydın, Y. (2008). Examination of cyberbullying experiences among Turkish students from different school types. *Cyberpsychology and Behavior*, 11(6), 643-8.
- Wang, J., Iannotti, R. J, & Nansel, T. R. (2009). School bullying among adolescents in the United States: Physical, verbal, relational, and cyber. *Journal of Adolescent Health*, 45,368-375.
- Willard, N. E. (2005). *Educator's guide to cyberbullying addressing the harm caused by online social cruelty*. [Çevrim-içi: http://www.asdk12.org/MiddleLink/AVB/bully_topics/EducatorsGuide_Cyberbullying.pdf], Erişim tarihi: 1 Ekim 2011.
- Willard, N. E. (2007) *Cyberbullying and cyberthreats: Responding to the challenge of online social aggression, threats, and distress*. [Çevrim-içi: <http://books.google.com.tr/books?id=VyTdG2BTn14C&printsec=frontcover&hl=en#v=onepage&q&f=false>], Erişim Tarihi: 15.08.2011.
- Ybarra, M. L., & Mitchell, K. J. (2004). Youth engaging in online harassment: associations with caregiver-child relationships. Internet use and personal characteristics. *Journal of Adolescence*, 27, 319-336.
- Yılmaz, H. (2010). An examination of preservice teachers' perceptions about cyberbullying. *Eurasia Journal of Mathematics, Science & Technology Education*, 6(4), 263-270.